

ЛІТЕРАТУРА

1. Авербух, К. Я., Карпова, О. М. (2009). *Лексические и фразеологические аспекты перевода*. Москва, 176 с.
2. Алефиренко, Н. Ф. (2009). *Фразеология и паремология*. Москва, 344 с.
3. Ганиева, Ф. Ф. (2015). *Фразеологические единицы как объект исследования в трудах отечественных исследователей*. *Lingua mobilis: Научный журнал*. Челябинск. №1 (52). с. 38–47.
4. Долгова, А.О. (2007). *Грамматическая и лексико-семантическая структура устойчивых сравнений как класса фразеологических оборотов (на материале русского, английского и немецкого языков)* : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 – теория языка. Минск, 22 с.
5. Копыленко, М.М. и Попова, З.Д. (1989). *Очерки по общей фразеологии*. – Воронеж, 192с.
6. Кунин, А.В. (2005). *Курс фразеологии современного английского языка*. Москва, 488 с.
7. Максимова, К. В. (2004). *Фразеологізми як компоненти складнопідрядних конструкцій*. Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць. Харків, Вип. 13. – с. 122–123.
8. Чиненова, Л. А. (2009). *Английская фразеология в языке и речи*. Москва, 99 с.

УДК 81'367/373.7:81'1

Марія Личук
 доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики
 та мовної комунікації Національного університету біоресурсів
 і природокористування України (Київ, Україна)
 e-mail: mariya.lychuk@gmail.com
 ORCID: 0000-0002-8046-7414

СИНТАКСИЧНІ ФРАЗЕОМОДЕЛІ З ВІДНОШЕННЯМИ УМОВИ В ЛІНГВОУКРАЇНІСТИЦІ

Статтю присвячено дослідженню семантики синтаксичних фразеомодель із відношеннями умови, визначенню компонентного наповнення їхніх фразеосхем. Схарактеризовано морфологічне вираження постійних та змінних компонентів фразеосхеми. Закцентовано на найуживаніших граматичних формах їхньої експлікації. Здійснено аналіз препозитивного і постпозитивного оточення ядра досліджуваних синтаксичних фразеомодель та їхній вплив на формування семантики нечленованих фразеологізованих побудов загалом і виокремлення їхніх структурно-семантичних різновидів.

Ключові слова: синтаксична фразеомодель, відношення умови, фразеокомплекс, препозитивна частина, постпозитивна частина, модальний план, додаткова семантика, синтаксично нечленована побудова.

Lychuk Mariia. Syntactic Phraseologized Models with Conditional Relations in Lingua-Ukrainian Studies.

Summary. The article gives the study analysis devoted to the semantics of syntactic phraseologized models with conditional relations, the components content determination of their phrases-complex.

Characterizing of the syntactic phraseologized models with conditional relations, the nucleus components determining, the prepositional and postpositive environmenting, influencing of the components on semantics of syntactic phraseologized constructions are also depicted in the paper. Researchers have qualified sentences based on syntactic phraseologized models with conditional relations as complex sentences in Ukrainian. According to the phrase-complex filling core, syntactic phraseologized models with conditional relations form are divided into two varieties with two-elements core: 1) *варту.., як (щоб, і)* and 2) *досить (достатньо).., як (що, щоб, і (ї))*.

Syntactic phraseologized models' peculiarities are: 1) the conjunction is not an autonomous means; 2) the composition scheme of such structures is fixed; 3) parts of the phraseologized construction do not relate to both the principal clause and the subordinate clause of a complex sentence; 4) in the design of the first part there are certain grammatical restrictions; 5) the second part points out the result told in the first part.

The additional semantic is added on the fundamental relation conditional basis. There are its three main types: suddenness semantics, outcome semantics and conditional-consequential-target semantics. Syntactical phraseologized models with the core *досить (достатньо).., як (що, щоб, і (ї))* form two semantic-structural varieties. Connective core *досить (достатньо).., як (що, щоб, і (ї))* forms a phrase-complex with the following components: with a verb, with an adjective, with an indicative pronoun that one and with an adverb lexeme.

The semantic types and varieties of syntactic phraseologized models with conditional relations are described in the article. The semantic diversity of syntactic phraseologized models with conditional relations, the combination of constant and variable components, the fusion of informative and connotative meanings stimulates their active usage in fiction and journalism.

Keywords: *syntactic phrase model, condition relation, phras-complex, prepositional part, postpositive part, modal plan, additional semantic, syntactically non-segmented construction.*

Національний світогляд і світосприйняття будь-якого етносу закріплено в семантиці мовних одиниць різних рівнів. Найвиразніше це простежуємо на прикладі лексичних фразеологізмів та синтаксичних фразеомоделей, оскільки вони відбивають образну інтерпретацію реалій об'єктивної дійсності, зв'язки і відношення між ними.

Фразеологічний фонд української мови є найціннішим джерелом відомостей про культуру та менталітет українського народу, тому важливим є дослідження семантики фразеологічних одиниць. Актуальним є вивчення фразеомоделей, що характеризуються синкретизмом семантики і структури. У текстовій канві активно функціують синтаксичні фразеомоделі чи синтаксично нечленовані фразеологізовані речення з відношеннями умови. **Актуальність** наукової розвідки полягає в необхідності виокремлення синтаксичних фразеомоделей з відношеннями умови, визначення їхнього місця в системі синтаксично нечленованих фразеологізованих побудов як нормативних синтаксичних одиниць української мови.

Мета статті – схарактеризувати синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови, визначити компоненти ядра, препозитивного і постпозитивного оточення та компонентний вплив на семантику синтаксичних фразеологізованих побудов.

Зацікавленість лінгвістів до синтаксичних конструкцій з початковими словами *варто, досить (достатньо)* простежуємо з середини ХХ ст. [Mel'čuk 1995; Вершинина 2010; Личук 2016].

Аналізуючи синтаксичні конструкції з відношеннями умови, О. Вержбицький, Н. Шведова визначили специфіку їхньої структури та семантики [Курс 1951, с. 302–303; Русская грамматика 1980, с. 598–602].

Синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови між їхніми частинами мають різне трактування в лінгвоукраїністиці. І. Чередниченко розглядав такі речення як взаємопідрядні передумовно-наслідкові [Чередниченко 1959, с. 121]. Б. Кулик кваліфікував їх як складні речення проміжного типу з елементами підрядності й сурядності, акцентував на їхній умовно-наслідковій семантиці [Кулик 1965, с. 187]. О. Вержбицький визначив синтаксичні конструкції, утворені за зразком *варто (варто лише, варто тільки)...*, *щоб (як, і)...*; *досить (досить лише, досить тільки)...*, *як (щоб)...*, як складні речення з підрядним умови [Курс 1951, с. 302].

Залежно від наповнення ядра фразеоконструкції синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови утворюють два типи: 1) з двомісним ядром *варто...*, *як (щоб, і)*; 2) з двомісним ядром *досить (достатньо)...*, *як (щоб, і)* [Личук 2016, с. 85].

Н. Шведова виокремила ознаки таких синтаксичних фразеомоделей: 1) сполучник не є автономним сполучним засобом, а виконує свою функцію разом із граматизованою формою *варто, досить (достатньо)*; 2) композиційна схема таких побудов фіксована: граматизована форма починає речення; 3) дві частини фразеологізованої побудови не співвідносяться як головна і підрядна складнопідрядного речення; 4) в оформленні першої частини діють певні граматичні обмеження, зокрема щодо граматичної категорії виду для дієслівної лексеми; 5) друга частина вказує на наслідок, результат того, про що йдеться в першій частині [Русская грамматика 1980, с. 598].

І. Основою синтаксичних фразеомоделей зразка *варто + іменник (дієслово)*, *як... є ядро варто...*, *як*. Перше оточення оформлене субстантивною лексемою зі значенням суб'єкта у формі давального відмінка й інфінітивом доконаного виду. Напр.: *Варто Оксані розплющити очі, як знову бачила себе серед пшеничного поля* (Є. Божик). Друге оточення виражене низкою лексем, а саме: а) особово-часовою формою дієслова, пор.: *Варто...*, *як приїжджає...*; *Варто...*, *як приїде...*; б) особово-часовою формою дієслова та інфінітивом, пор.: *Варто...*, *як починає говорити...*; *Варто...*, *як почав говорити...*; в) зв'язковим дієсловом та предикативним прислівником, пор.: *Варто...*, *як стає тяжко на серці*. Напр.: *Варто йому повідомити про проблему, як він зразу ж приїде* (Ю. Андрухович); *Варто йому вказати на помилки, як починає сердитися* (Розм.).

Наявність або відсутність субстантивного компонента в препозитивній частині уможливорює виділення двох різновидів синтаксичних фразеомоделей:

1) з вираженням суб'єктом дії у формі давального відмінка, напр.: *Варто було місяцю зійти, як [стара Недолиха з донькою] знову вийшли на своє стержнище з довгими полотняними торбами та й заходилися збирати колоски* (К. Мотрич);

2) з невираженням суб'єктом дії у формі давального відмінка; він може бути встановлений з контексту, напр.: *Але унтершарфюрер перед відступом німців з міста попередив Рубаса: варто лиш*

раз не виконати Гаркушине завдання – і деякі документи Рубаса потраплять до чекістів, а там з такими, як він, одна розмова... (Р. Самбук).

Суб'єкт дії, виражений графемою давального відмінка, має чітко фіксоване розташування. Така субстантивна лексема не може стояти відразу ж після інфінітива, якщо: а) після нього вжито займенникову лексема у формі давального відмінка в ролі об'єкта, напр.: *Варто мені розповісти йому, як ..*; б) правобічну позицію інфінітива займає займенникова лексема у формі знахідного відмінка, напр.: *Варто батькові вдарити його, як ...*

Для увиразнення раптовості чи несподіваності виконання дії у препозитивній частині уживають сполучниковий елемент *варто тільки, варто лиш (лише)*, напр.: *Варто йому тільки відвернутися, як за спиною продовжилися нашіптування* (В. Козаченко). У постпозитивній частині можливе вживання прислівників *скоро, відразу, раптом*, що вказують на нульовий або мінімальний часовий інтервал, напр.: *Та варто мені тільки опинитися в цьому знайомому будинку, як одразу ж потягнуло на вулицю* (О. Досвітній).

У синтаксичних фразеомоделях умови видова ознака вможливорює їхнє розмежування зі значенням одноактності і повторюваності, напр.: *Варто йому було поїхати до Києва, як втратив роботу у фірмі* (Галичина, 20.12.15); *Варто мені перед сном вимкнути світло в маленькій кімнаті, як здається, що знову хтось ходить* (Розм.). Одноактність дії увиразнює вживання в постпозитивній частині дієслова доконаного виду у формі минулого часу, а повторюваність дії – дієслова недоконаного виду у формі теперішнього або минулого часу.

На основні відношення умови нашаровується додаткова семантика, специфіку якої визначає лексичне наповнення другої частини. Можливі три основні види додаткової семантики.

1. *Семантика раптовості*. Сполучник як у структурі фразеосхеми формує значення – «настання результату, що закріплено в другій частині, зразу ж після виконання умови, зафіксованої в першій частині», напр.: *Варто тільки тріснути крижині, як морозна ніч застогне і загуде* (М. Стельмах).

2. *Семантика результату*. Єднальний сполучник і вказує на тісний зв'язок між умовою і результатом; фразеосхема має значення – «за умови виконання дії, названої в першій частині, постає результат, закріплений у другій частині». Напр.: *Варто мені з'явитися на вулиці – і про це відразу донесуть Зоні* (В. Врублевський);

3. *Семантика умовно-наслідково-цільова*. Підрядний сполучник щоб увиразнює значення фразеосхеми: «досягнення мети, одночасно й результату, можливе внаслідок виконання умови, визначеної в першій частині». Напр.: *Варто вийти на вулицю, щоб зрозуміти, що всі оці двірники та прибиральниці живуть не так, як я* (Л. Денисенко).

II. Синтаксичні фразеомоделі з ядром *досить (достатньо) .., як (що, щоб, і (й))*.

Українські лінгвісти виділяли синтаксично нечленовані побудови зразка *Досить (було) + інфінітив, як (щоб, і)* як речення фразеологічного типу серед складнопідрядних речень мети [Синтаксис 1994, с. 573].

Синтаксичні фразеомоделі з ядром *досить (достатньо) .., як (що, щоб, і (й))* мають два оточення: препозитивна частина трикомпонентна – дієслово бути у формі минулого часу, субстантивна лексема на означення суб'єкта дії у формі давального відмінка або кількісно-іменникова сполука, займенникова, дієслівна, ад'єктивна чи адвербіальна лексема та інфінітив доконаного виду; постпозитивна частина різномісна: а) однокомпонентна, виражена дієсловом в особово-часовій формі; б) двокомпонентна – дієслово в особовій формі, інфінітив або безособове дієслово та прислівник. Напр.: *Але досить було Степанові перехопити чийсь погляд, як лихі очі кидалися врозтіч, бралися байдужістю або й удаваним співчуттям* (М. Стельмах); *Досить йому було просидіти хвилин п'ять в темноті, як починало здаватися, що його ударять по носі* (І. Йосипів).

Синтаксичні фразеомоделі з ядром *досить (достатньо) .., як (що, щоб, і (й))* утворюють два семантично-структурні різновиди.

1. У першому різновиді значення препозитивної частини загалом впливає на реалізацію дії, названої в постпозитивній частині. Напр.: *Досить прочитати листи К. Юнга, щоб зрозуміти унікальність його енциклопедичних знань* (Експеримент, 05.16.17).

Правобічну позицію щодо постійного компонента *досить (достатньо)* заповнюють такі компоненти:

1) інфінітив, що вказує здебільшого на початок або закінчення дії, напр.: *Досить Білашеві було поглянути в її бік, як їхні очі зустрілися* (О. Жовна). Характеристики інфінітива впливають на появу додаткового значення раптового чи швидкого слідування однієї дії за другою. Темпоральна семантика швидкого слідування буде нейтралізована, якщо інфінітив виражає значення постійної незавершеної чи тривалої дії, напр.: *Достатньо знати, що тебе чекає попереду, щоб життя втрапило будь-яку цікавість* (Ю. Смолич).

Диференційною ознакою таких синтаксичних фразеомоделей є їхній модальний план. Дію в препозитивній частині сприймаємо як незавершену, однак бажану, напр.: *Достатньо протягнути руку, щоб відчувти шовкову гриву коня* (К. Москалець). Бажаність дії зумовлена перспективою реалізації дії в постпозитивній частині; вона близька до мети, для досягнення якої достатнім є здійснення дії в препозитивній частині. Модальний план підсилює напруженість і динамізм розповідності, що надає емоційно-експресивного забарвлення синтаксичній фразеомоделі і більшою мірою властиве діалогічному розмовному мовленню.

Наслідком фразеологізації синтаксично нечленованої побудови з дієслівною зв'язковою лексемою *бути* у формі минулого часу є те, що препозитивну частину характеризуємо за ознакою реальності / ірреальності дії як недиференційовану, напр.: *Достатньо було уважно подивитися їй в очі, щоб зрозуміти, що все це говориться для самозаспокоєння* (І. Йосипів).

У синтаксичних фразеомоделях, сформованих на основі схеми *досить* + *інфінітив*, як (*що, щоб, і (й)*)..., поєднуються два модальні плани: препозитивна частина характеризується ствердною реальною модальністю, постпозитивна – ірреальною модальністю, пор.: *Миколі досить було прийняти пропозицію директора, як його чекало б нове життя* (В. Назаренко).

2. Іменниковий компонент або кількісно-іменникова сполука у формі генітива.

Іменниковий компонент може бути виражений: а) лексемами на зразок *погляд, слово, усмішка* та ін., що нерідко доповнені лексемами зі значенням кількісного обмеження для увиразнення однократності дії (пор.: *одного погляду, одного слова, однієї усмішки*) або якісного обмеження для вираження достатньої дії (пор.: *цього погляду, такого погляду*), напр.: *Досить однієї згадки про напівлегендарну Трою і Карфаген, щоб переконатися, чим були війни для народів* (О. Гончар); *«На роботу теж приходив!» – крикнула сердито дівчина. Досить однієї розмови, щоб всі зрозуміли її ставлення до нього* (Ю. Смолич); б) іменником зі значенням предмета чи істоти у формі генітива, що означає велику або надмірну кількість, що підлягає / не підлягає лічбі, напр.: *Досить півкорця пшениці, щоб родина прожила до весни* (В. Гжицький); в) іменником зі значенням конкретного чи невизначеного часового терміну або кількісно-іменною сполукою із часовим значенням, напр.: *Досить було двох днів, щоб усі зібралися разом* (В. Козаченко).

2. У другому різновиді в препозитивній частині виражено дію, ознаку чи якість, достатність якої визначає наслідок у постпозитивній частині. Правобічну позицію щодо частково граматизованого постійного компонента *досить (достатньо)* заповнюють дієслова з аспектуальною характеристикою активності: *наслухатися, накричатися* та ін. У цій позиції не можуть бути дієслова зі значенням фінітності. Напр.: *Він достатньо наслухався цих історій, щоб сьогодні їх слухати ще раз* (Я. Лижник).

Сполучникове ядро *досить (достатньо)*..., як (*що, щоб, і (й)*)... формує фразеокомплекс разом із такими компонентами:

1) із дієсловом, якому притаманна аспектуальна характеристика незавершеності. У препозиції до нього не вживають обмежувальних актуалізаторів на зразок *навіть, тільки, уже* та ін. Цільова семантика в нечленованих побудовах такого різновиду нейтралізована. Місце розташування препозитивної і постпозитивної частин є чітко фіксоване, інверсія неможлива. Один із постійних сполучникових компонентів *досить (достатньо)* займає контактну препозицію щодо поширювальної дієслівної лексеми, напр.: *Він досить пояснив, щоб вибрати правильний варіант* (Ю. Збанацький);

2) із прикметником (дієприкметником). Правобічну позицію сполучникового компонента *досить (достатньо)* заповнює ад'єктив зі значенням якісної ознаки, напр.: *Його сусіди досить забезпечені, щоб самим доглядати за садом і клумбами* (В. Назаренко);

3) із вказівним займенником *той*. Граматичною формою вираження вказівного займенника є форма родового відмінка однини, а семантика розкрита відокремленою чи підрядною частиною, що займає правобічну щодо займенникової лексеми позицію. Напр.: *Досить того, перележавши дві неділі, Юрцьо подужав, щоб знову в кожусі прийти до школи* (І. Франко);

4) із прислівниковою лексемою, що виражає якісну ознаку дії. У препозитивній частині ознака дії має високий ступінь вияву, що необхідно для здійснення дії в постпозитивній частині, напр.: *В одній розмові він висловився досить ясно, щоб зрозуміти, що він підтримує німецьку владу* (В. Козаченко).

Отже, синтаксичні фразеомоделі з відношеннями умови сформували два семантичні типи: з двомісним ядром *варто*..., як (*що, і*) та з двомісним ядром *досить (достатньо)*..., як (*що, і*). Залежно від специфіки другого сполучникового компонента ядра і граматичного вираження препозитивного оточення на основу семантику умовності нашаровуються різні додаткові значення, що й уможливило виділення структурно-семантичних різновидів.

Експресивність синтаксичних умовних фразеомоделей підтримується їхнім входженням в певний експресивний контекст, детермінований іншими експресивними елементами. Семантична різноманітність синтаксичних фразеомоделей з відношеннями умови, поєднання постійних і змінних компонентів, злитість інформативних і конотативних значень стимулює до їхнього активного використання в художній літературі та публіцистиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вершинина, Е. В. (2010). *Фразеологические разряды коммуникем английского языка*: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка, 10.02.04 – германские языки. Ростов-наДону, 23 с.
2. Кулик, Б. М. (1965). *Курс сучасної української літературної мови*. Ч. 2. Синтаксис. Київ, 283 с.
3. *Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис (1951)* / за ред. Л. А. Булаховського. Т. 2. Київ, 407 с.
4. Личук, М. І. (2016). Фразеологізовані схеми нечленованих речень: нерозкладнокомплексна специфіка, узагальненозначеннева диференціація. [В] *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»*. Вип. 245. Київ, с. 80–88.
5. (1980). *Русская грамматика*. Т. 2. Синтаксис / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва, 710 с.
6. Слинько, І. І., Гуйванюк, Н. В., Кобилянська, М. Ф. (1994). *Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання*. Київ, 670 с.
7. Чередниченко, І. Г. (1959). *Складнопідрядні речення в сучасній українській мові*. Чернівці, 157 с.
8. Mel'čuk, I. A. (1995). Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics. [In] *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*. Hillsdale, New Jersey, p. 167–232.

УДК 811.161.2'373.612

Людмила Марчук
доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри української мови Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: lyudmylamarchuk60@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9022-2103

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ: ОЦІННИЙ АСПЕКТ

У статті на фактичному матеріалі системно описано способи трансформації ФО з урахуванням нових теоретичних концепцій; з'ясовано особливості функціонування фразеологізмів-трансформерів в проекції на стиль ЗМІ. Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору методів дослідження: метод лінгвістичного опису мовних фактів із залученням прийомів структурно-семантичного і трансформаційного аналізу та використання комп'ютерних технологій для відбору й інтерпретації фактичного матеріалу; метод спостереження, орієнтований на осмислення й засвоєння сутності мовних явищ.

Ключові слова: трансформована фразеологічна одиниця, фразеологічний трансформер, фразеологізм-трансформер, фразеотрансформер.

Marchuk Lyudmyla. Transformation of phraseologisms: evaluation aspect

In the article on the actual material systematically describes the methods of transformation of FO taking into account new theoretical concepts; The peculiarities of the operation of phraseologisms-transformers in the projection of the style of the media are revealed. The specificity of the theme is determined by the complex approach to the choice of research methods: the method of linguistic description of linguistic facts involving methods of structural-semantic and transformational analysis (for the systematization of transformed phraseologisms, the manifestation of the common between the original and modified units, for the establishment of the initial unit of the phraseological transformer) and the use of comp' computer technologies for the selection and interpretation of actual material; the method of observation, focused on comprehension and assimilation of the essence of the investigated speech phenomena, their commentary, generalization. The study allows to conclude that the scientific understanding of the problem of transformation of phraseological units requires the integration of the achievements of many theoretical works in the field of phraseology and media linguistics. In the